

Το μυστήριο της τέχνης

JONATHAN JACKSON

Το μυστήριο της τέχνης

Η ΓΕΝΝΗΣΗ ΤΟΥ ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΗ ΚΑΤ' ΕΙΚΟΝΑ ΘΕΟΥ

Μετάφραση
Ιωσήφ Ροηλίδης

Επιμέλεια έκδοσης
Βασίλης Αργυριάδης

Ἐν πλῶ

Τίτλος πρωτοτύπου:

The Mystery of Art: Becoming an Artist in the Image of God

Copyright © 2014 by Jonathan Jackson

Με την επιφύλαξη παντός δικαιώματος, κατόπιν συμφωνίας με τον εκδότη του πρωτοτύπου *Ancient Faith Publishing* (πρώην *Consiliar Press*).

© (Για την ελληνική έκδοση) Εκδόσεις Ἐν πλῶ

Κολοκοτρώνη 49, Αθήνα 105 60

Τηλ.: 210 3226343 - Fax: 210 3221238

e-mail: info@enploeditions.gr

www.enploeditions.gr

www.facebook.com/enploeditions.gr

Α΄ έκδοση: Ιούνιος 2016

ISBN: 978-960-9550-79-6

Στην Ελίζα και τον Αντώνη

Περιεχόμενα

Πρόλογος στην ελληνική έκδοση

~11~

Η προσευχή της τέχνης

~17~

Εισαγωγή

~21~

Αγνωσία

~27~

1. Η τέχνη ως ομορφιά

~29~

2. Η τέχνη ως μυστήριο και τρέλα

~43~

Μια προσευχή

~61~

3. Η τέχνη ως προσευχή και μεσιτεία

~63~

Πρέπει όλοι την υπέρβαση να κάνουν...

~83~

4. Η τέχνη ως προσήλωση

σ' αυτό που ακούγεται

~85~

5. Η τέχνη ως πίστη:

Ποιο είναι το ζωτικό όργανο

~101~

6. Η τέχνη ως προφητεία
~115~

Ο χαμένος καλλιτέχνης
~135~

7. Η τέχνη ως ιερό μυστήριο
~137~

Ωδή σ' έναν πνευματικό πολεμιστή
~155~

8. Η τέχνη ως προσφορά
~157~

9. Αγαλλιάσθε, ω καλλιτέχνες!
~181~

Επίλογος: Ερωτήσεις του Χριστού
σχετικά με τη φύση του καλλιτέχνη
~201~

Βίος αγίου Γενεσίου Ρώμης
~217~

Ευχαριστίες
~223~

Πρόσθετες ερωτήσεις του Χριστού
για προσευχή και ενατένιση
~229~

Συνιστώμενα βιβλία
~233~

Σημειώσεις
~235~

Πρόλογος στην ελληνική έκδοση

Ὁ δημιουργὸς Θεὸς εἶναι ὁ πρῶτος καὶ ὁ καλύτερος καλλιτέχνης. «Πάντα ἐν σοφίᾳ ἐποίησεν» (Ψαλμ. 103, 24), ὅλη τὴν κτίση τὴν δημιούργησε «λίαν καλή». Στὴν ἀρχὴ τῆς δημιουργίας ἐπικρατοῦσε μία ἄρμονία στὶς σχέσεις μεταξύ Θεοῦ, ἀνθρώπου καὶ κόσμου. Ἀπὸ τὴν στιγμή ὅμως ποὺ εἰσῆλθε διὰ τοῦ ἀνθρώπου ἡ ἁμαρτία στὸν κόσμο διακόπηκε αὐτὴ ἡ ἄρμονικὴ σχέση. Μία παράσιτος καὶ ἐχθρικὴ δύναμη ἔφερε πλέον τὴν διάσπαση, τὴν δυσαρμονία, τὴν φθαρτότητα, τὴν ἀσχήμια σὲ ὅλη τὴν κτίση.

Χρειάστηκε νὰ γίνῃ «ὁ Λόγος σὰρξ» (Ἰωάν. 1, 14) ὥστε ὅλη ἡ κτίση νὰ εὐαγγελιστεῖ τὴν ἀνακαινιστὴ της στὴν αἰώνια ὁμορφιά της καὶ μάλιστα σὲ ὑψηλότερο βαθμὸ ἀπὸ τὴν ἀρχικὴ δημιουργία της. Ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ εἰσέρχεται στὴν ἱστορία, στὸν πολιτισμὸ τῆς ἀνθρωπότητος γιὰ νὰ δώσει αὐθεντικὸ νόημα καὶ ὁμορφιὰ στὴν ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου. Καὶ ἔτσι ἡ κτίση ἀπὸ αὐτὴν τὴν ζωὴ προσλαμβάνει καὶ προγεύεται τὶς ἐπαγγελίες αὐτὲς ὡς ἀρραβῶνα καὶ ἀναμένει τὸ τέλειο σὰ ἔσχατα.

Ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ, ἡ Σοφία τοῦ Θεοῦ, ἀποκαλύπτει πλήρως τὸν ἑαυτό Του στὸν ἄνθρωπο, τὸν ὁποῖο τίμησε μὲ τὴν εἰκόνα Του. Ἀλλὰ σὲ ποιὸν ἄνθρωπο; «Εἰς κακότεχνον ψυχὴν οὐκ εἰσελεύσεται σοφία» (Σοφ. Σολ. 1, 4). Ὁ Θεὸς δὲν ἀποκαλύπτει τὸν ἑαυτό Του σὲ ἀκα-

ΤΟ ΜΥΣΤΗΡΙΟ ΤΗΣ ΤΕΧΝΗΣ

λαίσθητες, σὲ χονδροειδεῖς ψυχές, ἀλλὰ ἐπιθυμεῖ τὴν κοινωνία μὲ εὐαίσθητες, καλλιτέχνες ψυχές. Ὁ ἅγιος Πορφύριος ἔλεγε ὅτι, «ὅποιος θέλει νὰ γίνεи χριστιανὸς πρέπει πρῶτα νὰ γίνεи ποιητῆς», θέλοντας νὰ τονίσει τὴν ἀξία τῆς πνευματικῆς εὐαισθησίας καὶ εὐγένειας, ὅτι ὁ χριστιανὸς πρέπει νὰ εἶναι φιλόκαλος, εὐγενής, νὰ συμπονᾷ καὶ νὰ ἀγαπᾷ.

Ἡ Ὁρθοδοξία παράγει πολιτισμό, ἕναν ἰδιαίτερο πολιτισμό. Ἡ προσέγγιση τοῦ πολιτισμοῦ αὐτοῦ εἶναι δύσκολη σὲ αὐτοὺς ποὺ δὲν εἶναι γνῶστες τῆς ὑπερφυσικῆς ἀποκαλύψεως τοῦ Θεοῦ ἐν Ἁγίῳ Πνεύματι στὸν ἄνθρωπο, διότι ὁ ὀρθόδοξος πολιτισμὸς εἶναι ὑπερβατικὸς καὶ ἡ τέχνη ποὺ πηγάζει ἀπὸ αὐτὸν ἔχει σίγουρα πολλὰ ὑπερβατικὰ καὶ ἀποφατικὰ στοιχεῖα. Ὁ Χριστὸς βιώνεται, ἀλλὰ βιώνεται «ὑπὲρ νοῦν, ὑπὲρ διάνοιαν καὶ ὑπὲρ αἴσθησιν». Δὲν ἐξαντλεῖται τὸ μυστήριον τοῦ Χριστοῦ. Ὁ Χριστὸς μπορεῖ νὰ μᾶς μιλᾷ μέσα ἀπὸ τὴν καθημερινότητα καὶ ταυτόχρονα νὰ παραμένει ὅμως ἕνα μυστήριον, ἕνα ἀκατανόητο ἀλλὰ περιπόθητο μυστήριον. Τὸ μεγάλο λάθος τῆς Δύσης, ἔλεγε ὁ ἅγιος Νικόλαος Βελιμίροβιτς, εἶναι ὅτι ἔβγαλε τὸν Χριστὸ ἀπὸ τὸν πολιτισμὸ τῆς, ἀπὸ τὸ θέατρο, τὸν κινηματογράφο, τὴν μουσική, τὴν ποίηση, τὴν ζωγραφική, τὴν τέχνη.

Σήμερα ζοῦμε τὸν πολιτισμὸ στὸν ὁποῖο κυριαρχεῖ ἡ φιληδονία καὶ ἡ φιλοδοξία. Οἱ περισσότεροι δημιουργοὶ καὶ καλλιτέχνες εἴτε στρέφονται εἴτε ὀδηγοῦν τὸν ἄνθρωπο στὴν ἀπόκτηση ὅλο καὶ μεγαλύτερης ἡδονῆς

και δόξας. Πρέπει ο σύγχρονος καλλιτέχνης να υπερβεί αυτήν την ρηχότητα και να προσεγγίσει το πραγματικό κάλλος, το άφθαρτο κάλλος της αρετής και της αιωνιότητας. «Ἡ ὁμορφιά θὰ σώσει τὸν κόσμον», ἔλεγε ὁ Ντοστογιέφσκι. Ἄλλὰ ποιά ὁμορφιά; Σίγουρα ὄχι ἡ κτιστὴ ὁμορφιά, γιατί τὸ κτίσμα δὲν μπορεῖ νὰ σώσει τὸ κτίσμα. Ἡ ἀκτιστὴ ὁμορφιά τοῦ Θεοῦ ἢ ἀκριβέστερα ὁ «Ὡραῖος κάλλει παρὰ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων» (Ψαλμ. 44, 3) θὰ σώσει τὸν κόσμον.

Στὸ παρὸν βιβλίον ὁ συγγραφέας, ὁ Τζόνναθαν Τζάκσον, ἀποτυπώνει τὴν ὑπερεικοσαετὴ πείρα του ἀπὸ τὸν χῶρο τῆς τέχνης. Γράφει ὅτι ὁ σκοπὸς τοῦ βιβλίου εἶναι νὰ ἀνοίξει ἕναν διάλογο ἀνάμεσα στὴν χριστιανικὴ ψυχὴ καὶ στὸ μυστήριο τῆς τέχνης. Ἐπιθυμεῖ καὶ εὐχεται ὁ καλλιτέχνης νὰ γίνεῖ πιὸ χριστιανὸς καὶ ὁ χριστιανὸς πιὸ καλλιτέχνης. Προσβλέποντας στὴν πνευματικὴ ἀναγέννηση τοῦ καλλιτέχνη ὡς εἰκόνα Θεοῦ ἐναρμονίζει τὸν καλλιτέχνη μὲ τὴν ἐν Χριστῷ ζωὴ, κάτι ποὺ ἔχει ἐπιτύχει ὁ ἴδιος στὴν ζωὴ του. Καὶ εἶναι ὄντως ἀξιοθαύμαστο, πῶς ἕνας στὰρ τοῦ Χόλλυγουντ βιώνει τὸν Χριστὸ στὴν ζωὴ του, στὸ ἐπάγγελμά του, στὴν τέχνη του! Ἔτσι γίνεταί ὁ ἐν Χριστῷ καλλιτέχνης χωρὶς βέβαια νὰ τὸ διατυμπανίζει αὐτό. Δὲν εἶναι ἀπαραίτητο ὁ καλλιτέχνης ποὺ ἐμπνέεται ἀπὸ τὸν Χριστὸ νὰ μιλά καὶ γιὰ τὸν Χριστό. Τὰ ἔργα του, τὰ δημιουργήματά του, μιλοῦν μυστικὰ γιὰ Αὐτὸν καὶ ἐμπνέουν τὸν θεατὴ, τὸν ἀκροατὴ, τὸν ἀναγνώστη. Ὁ καλλιτέχνης δὲν εἶναι ὁ ἱεραπόστολος ἀν καὶ ἔμμεσα ἐπιδρᾷ ἀποστολι-

κά. Αυτό είναι τὸ ὑψηλότερο ἔργο ποὺ μπορεῖ νὰ προσφέρει ὁ καλλιτέχνης στὸν ἑαυτό του καὶ στὸν κόσμο, τὸ ὁποῖο εἶναι οὐσιαστικὰ καὶ τὸ μυστήριο τῆς τέχνης: Ἡ ἀναγέννηση τοῦ ἰδίου τοῦ καλλιτέχνη ὡς εἰκόνα τοῦ Θεοῦ καὶ μέσω τῶν ἔργων του ἡ ἀναγέννηση τῶν θαυμαστῶν του.

Ὁ μακαριστὸς Γεώργιος Παπαζάχος, καθηγητῆς τῆς ἰατρικῆς, εἶχε ἓναν πολὺ ἐνδιαφέροντα διάλογο πάνω σὲ αὐτὸ τὸ θέμα μὲ τὸν ἅγιο Πορφύριο τὸν Καυσοκαλυβίτη. Ὅταν ὁ κ. Παπαζάχος ζήτησε ἀπὸ τὸν ἅγιο Πορφύριο τὴν εὐλογία του γιὰ νὰ μιλήσει στοὺς φοιτητὲς του γιὰ τὸν Χριστὸ ἐκτὸς τῶν μαθημάτων ἰατρικῆς ποὺ τοὺς ἔκανε στὸ κατάμεστο ἀμφιθέατρο τοῦ Πανεπιστημίου, ὁ ἅγιος Πορφύριος δὲν τοῦ ἐπέτρεψε, τονίζοντάς του ὅτι ἀφοῦ ὁ ἴδιος ζεῖ τὴν ἐν Χριστῷ ζωὴ μὲ τὴν ἐξομολόγηση καὶ τὴν Θεία Κοινωνία, ἄρα στὸ πρόσωπό του πηγαίνει τὸν ἴδιο τὸν Χριστὸ στὸ ἀμφιθέατρο.

Ὁ ἄνθρωπος, ὅπως γράφει ὁ Τζόνathan Τζάκσον, «ἀναζητεῖ ἔντονα τὴν ἐσωτερικὴ ἀρμονία, μία ὀλιστικὴ σωτηρία στὴν ὁποία ὅλες οἱ αἰσθήσεις ἀπολυτρώνονται καὶ θεραπεύονται». Αὐτὴ ἡ θεραπεία καὶ σωτηρία εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα τῆς συνεργασίας τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸν Θεό, τῆς προσωπικῆς κοινωνίας καὶ ἐνώσεως τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸν Θεό, ποὺ ἐπιτυγχάνεται διὰ τῆς προσευχῆς. Ἡ ὑψηλότερη μορφή δημιουργίας καὶ τέχνης εἶναι ἡ προσευχή, «ἡ τέχνη τῶν τεχνῶν», ὅπως χαρακτηρίζεται ἀπὸ τοὺς Πατέρες. Ὁ προσευχόμενος

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ

καλλιτέχνης έχει πάντοτε έμπνευση και δημιουργεί πάντοτε ύψηλης ποιότητας και φωτεινά έργα.

Ο Τζόναθαν Τζάκσον είναι ένας πολυτάλαντος και διακεκριμένος καλλιτέχνης στον χώρο της υποκριτικής, της μουσικής, της ποίησης, της πεζογραφίας. Από την προσωπική επικοινωνία που είχαμε μαζί του κατά τις επισκέψεις του στην Μονή μας διαπιστώσαμε τον πόθο του προς τον Θεό αλλά και την αγάπη του προς τον συνάνθρωπο. Θεωρεί την τέχνη ως μυστήριο και την συνδέει με την πίστη, την προσευχή, την προφητεία, με την προσφορά και ως μία ανιδιοτελή κίνηση και θυσία για τον συνάνθρωπο. Ο ίδιος εργάζεται και αγωνίζεται με μεγάλη ανιδιοτέλεια γι' αυτό και είναι έκδηλη ή Χάρις του Θεού στην ζωή του.

Ευχόμαστε στους αναγνώστες του παρόντος βιβλίου, καλλιτέχνες και μή, ο Καλλιτέχνης Θεός να τους εμπνέει στον «καλόν αγώνα» όπου θα γεύονται τὰ ἄρρητα κάλλη που απορρέουν από τὸ πρόσωπό Του και θα φωτίζουν, θα ὁμορφαίνουν τὴν ζωὴ, τὴν τέχνη, τὸ περιβάλλον τους.

Ο Καθηγούμενος
τῆς Ἱερᾶς Μεγίστης Μονῆς Βατοπαιδίου

Γεώργιος Σακελλαρόπουλος

Όποιος θέλει να γίνει χριστιανός,
πρέπει πρώτα να γίνει ποιητής.
Άγιος Πορφύριος Κουσοκαλυβίτης¹

Η προσευχή της τέχνης

Η ανώτατη μορφή τέχνης είναι η προσευχή: είτε με τη μορφή μονολόγου, είτε με τη μορφή ενός έντονου βλέμματος – στη χορδή του γέλιου ή της απελπισίας. Δεν μας έχει ανατεθεί τάχα να γίνουμε ζωντανές παραβολές της ζωής και του θανάτου; Είναι απλά μια δουλειά για να πέφτει το χρήμα, ή τάχα ένα εφήμερο νταραβέρι με τη φήμη; Ή μήπως είναι κάτι συμπαντικό, λυτρωτικό, μια επιταγή του πνεύματος; Είναι απλά υποκριτική; Ή μήπως είναι το αφήγημα που δίνει ζωή στην πραγματικότητα, όπως ένας έμπιστος φίλος, που φανερώνει όχι μόνο το κίνητρο των μέσων, αλλά και τη συνέπεια των στόχων; Είναι απλά ένα στιγμιαίο ξέσπασμα γέλιου και δακρύων; Ή μήπως με ένα μυστηριώδη τρόπο, δια φωτίζει τα ξεχασμένα χρόνια μας, τα σημερινά όνειρά μας και τους μελλοντικούς φόβους μας; Όπως ο Σαίξπηρ και οι παλιές Γραφές, έτσι κι εμείς δεν αποκαλύπτουμε τη ματαιότητα της εκδίκησης και τη θλίψη ενός έρωτα που ψυχράνθηκε; Μήπως προβάλλουμε στην ίδια την καρδιά του αγαπημένου μας κοινού την ευδαιμονία ενός ιερού έρωτα, την ελπίδα της αποκατάστασης, και τη χάρη μιας δεύτερης ευκαιρίας; Δεν έχουμε πλαστεί κατ' εικόνα της Αγίας Τριάδας; Μιλάμε και ελπίζουμε ότι κάποιοι θα το ακούσουν – γνωρίζοντας ότι ο αληθινός καλλιτέχνης μέσα μας πρέπει να είναι το Άγιο Πνεύμα. Ο Χριστός

ΤΟ ΜΥΣΤΗΡΙΟ ΤΗΣ ΤΕΧΝΗΣ

είναι τα πάντα και στα πάντα, και Τον συναντούμε ο ένας στον άλλο – στα μάτια μιας αδελφής ή στη σοφία μιας μητέρας, στα δάκρυα ενός πατέρα ή στην αγκαλιά ενός αδελφού. Αγαλλιάσθε, ω καλλιτέχνες, επειδή έχετε φιλοξενήσει αόρατους αγγέλους! Τι ευλογία έχουμε να είμαστε παιδιά που κλήθηκαν και που – τολμώ να πω – προορίστηκαν να πιστεύουν;

*Η πρώτη απαίτηση που έχει από μας κάθε εργασία,
οποιαδήποτε τέχνη κι αν αυτή υπηρετεί,
είναι να της παραδοθούμε. Κοίτα. Άκου.*

Γίνε δέκτης. Κάνε πέρα, δώσε τόπο.

*(Μη ρωτάς αν η δουλειά που έχεις μπροστά σου
αξίζει τέτοια αυτοπαράδοση – δεν θα μπορέσεις
να το μάθεις, αν δεν της παραδοθείς).*

C. S. Lewis²

Εισαγωγή

Δεν χρειάζεται να είναι κανείς χριστιανός για να είναι μεγάλος καλλιτέχνης. Δεν χρειάζεται να είναι χριστιανός για να ζωγραφίζει όμορφα, να τραγουδά με πειστικότητα, να γράφει οδυνηρές ιστορίες, ή να διακονεί την υποκριτική με υπερβατική δύναμη. Δεν σκοπεύω να αντιτείνω κάτι σ' αυτό. Είναι όμως η ζωή του χριστιανού αντίθετη ή είναι συμπληρωματική στην κλήση ενός καλλιτέχνη; Είναι εχθρικές μεταξύ τους ή βαθιά συνδεδεμένες; Σκοπός αυτού του βιβλίου είναι να ανοίξει ένα διάλογο ανάμεσα στη χριστιανική ψυχή και στο μυστήριο της τέχνης.

Ως καλλιτέχνης, συνάντησα έμπνευση στη μελέτη της ιστορίας του χριστιανισμού και ανακάλυψα τον πλούτο που προσπορίζονται οι τέχνες μέσα στα πλαίσιά του. Μέσα από την εικονογραφία, τους μεγαλοπρεπείς καθεδρικούς ναούς και την ποιητική υμνογραφία, ο χριστιανός της αρχαιότητας βίωνε τον Χριστό με τη βοήθεια μιας ολιστικής, μυστηριακής και καλλιτεχνικής πραγματικότητας. Αυτή η πρώιμη χριστιανική θεώρηση δεν διαχώριζε το ιερό από το κοσμικό ή το υλικό από το πνευματικό, δημιουργώντας έτσι τη σχιζοφρένεια της σύγχρονης θρησκευτικής ψυχολογίας. Οι πρώτοι αιώνες του χριστιανισμού αποκαλύπτουν μια Εκκλησία εντελώς ξένη προς αυτές τις δυαλιστικές έννοιες. Η διχαστική νοοτροπία του «είτε/είτε» είχε

απορριφθεί ξανά και ξανά προς χάριν του μυστηρίου και του παράδοξου. Η Εκκλησία αγκάλιασε μια αποκάλυψη του Θεού που περιλάμβανε «και τούτο/και τ' άλλο». Οι χριστιανοί διακηρύσσουν ότι ο Χριστός είναι ταυτόχρονα Θεός και άνθρωπος. Πλήρες παράδοξο!

Το μυστήριο της Ενανθρωπήσεως του Θεού είναι ο μόνος λόγος που η Εκκλησία χρησιμοποιεί εικόνες και καλλιτεχνικά σύμβολα. Ο Ιησούς Χριστός έγινε σάρκα και αίμα: ο Θεός έγινε ορατός στην ανθρωπότητα. Έγινε ένας από εμάς, έτσι ώστε εμείς να γίνουμε ένα μαζί Του και να γευθούμε την αθανασία. Αυτή είναι η πεμπουσία της χριστιανικής ελπίδας. Η απεικόνιση της εικόνας του Χριστού αποτελεί μία πράξη πίστης που διακηρύσσει τη σάρκωση. Ο π. Αλέξανδρος Σμέμαν έχει γράψει, «όλες οι εικόνες είναι κατ' ουσίαν εικόνες της σάρκωσης»³. Τα Ευαγγέλια δεν εμποδίζουν την καλλιτεχνική και συμβολική έκφραση – αποτελούν όλα μαζί σύμβολο, τέχνη, και λόγο, ως Θεϊός Λόγος. Το Ευαγγέλιο είναι ταυτόχρονα βιβλίο και εικόνα, που μας προσκαλεί σε μια συνάντηση με τον Θεό. «[Ο Χριστός] ἔστιν εἰκὼν τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου» (Κολ. 1, 15). Οι όροι image και icon έχουν την ίδια ακριβώς σημασία. Αυτή η πραγματικότητα διαμορφώνει το όλο πλαίσιο αυτού του βιβλίου.

Η χριστιανική τέχνη είναι παρούσα στους τοίχους των κατακομβών και στους πρώιμους ευκτήριους οίκους. Το Μυστήριο και η λειτουργική τέχνη ήταν ο τρόπος με τον οποίο οι χριστιανοί επικοινωνούσαν με